

Samenvatting

Water en de kom – over leven in een moskeegemeenschap in Amsterdam

Ruim vijf procent van de Nederlandse bevolking bestaat uit moslims. Deze bevolkingsgroep die voornamelijk een niet-westerse herkomst heeft, is in de afgelopen decennia een integraal onderdeel van de Nederlandse samenleving geworden, in een proces van interactie met de omringende samenleving. In grote en middelgrote steden zijn moskeorganisaties opgericht om in de eerste instantie in religieuze behoeftes van de moskeegangers te voorzien. Moskeeën hebben geleidelijk nieuwe functies bijgekregen, onder meer maatschappelijke participatie functies. Godsdienstige organisaties worden opnieuw gepositioneerd als maatschappelijke middenveld. Deze organisaties vervullen naast spirituele functies ook maatschappelijke functies en socialiseren hun participanten (van de Donk et al., 2006; Johnson, 2002). In een grootschalig Europees onderzoek naar de rol van levensbeschouwelijke organisaties bij de bestrijding van sociale uitsluiting worden deze maatschappelijke functies van levensbeschouwelijke organisaties bevestigd en verder gespecificeerd (Dierckx et al., 2009). Uit dat onderzoek blijkt de levensbeschouwelijke organisaties (*Faith-Based Organisations*), inclusief de islamitische, maatschappelijke diensten verlenen aan individuen en groepen die behoren tot eigen achterban - voor zo ver ze die hebben - maar ook aan doelgroepen buiten de eigen achterban, zowel professioneel, gestructureerd als ongestructureerd en in stilte. Het bieden van hulp en steun vindt plaats zowel binnen de kaders van de verzorgingsstaat, maar ook daarbuiten. Hierbij valt te denken aan de onderwerpen en aan doelgroepen die buiten het

blikveld van de verzorgingsstaat vallen, of aan hulp of steun die een (lokale) overheid niet wil of mag geven. Opvallend is dat deze maatschappelijke rol van levensbeschouwelijke organisaties in het dominante integratiedebat - in Nederland in het geval van moskeeën – er niet toe lijkt te doen. Men vreest dat moskeeorganisaties integratie belemmeren (Sunier & Landman, 2014). Een discussie over het omgaan met deze ontwikkelingen wordt zowel maatschappelijk als wetenschappelijk relevant.

Gemeenschapsvorming is een wezenlijk onderdeel van het geloof van moslims. Dit blijkt uit de koran, het heilige bronboek van de islam, die oproept om zich te verzamelen, een groep te vormen en oog te hebben voor elkaar. Dit appél maakt in de islamitische traditie niet alleen onderdeel uit van de theologische leer, maar is ook verankerd in rituelen en instituten waaronder moskeeën. Vanuit de moslimperceptie is de gemeenschapsvorming met andere woorden de belichaming van een deel van de religieuze overtuiging. De groepsvorming op religieuze gronden wordt echter door de buitenwereld anders geïnterpreteerd dan door de leden van de groep zelf. Vanuit de perceptie van de buitenwereld vertoont deze gemeenschapsvorming de kenmerken van de parallelle samenlevingen. Hier staat de Nederlandse integratiepolitiek op spannende voet met de gemeenschapsvormende activiteit van bijvoorbeeld Turkse moskeeorganisaties. Bovendien hebben mensen verschillende manieren om hun handelen te legitimeren en bewandelen verschillende wegen die hen verbinden met hun leefomgeving, met hun buurt, stad en de samenleving. Moskeegemeenschappen hebben dus eigen manieren waarop zij hun plaats in de samenleving bepalen en dat legitimeren. Dit onderzoek bestudeert de betekenis van de participatie in een Turkse moskeeorganisatie in een volksbuurt in Amsterdam.

Het eerste hoofdstuk zet de thema, de problematiek, de onderzoeksvraag en de doelstelling van het onderzoek uiteen. Al decennia lang gaat het debat over de 'Turkse islam' in Nederland over een beeld dat die Turkse groepsvorming rond moskee kenmerken vertoont van een parallelle samenleving. De manier waarop in dit debat integratie wordt gedefinieerd, is geproblematiseerd. Geconstateerd is dat er in dat debat men zich niet beperkt tot de beschrijving van de groepsvorming, maar men zich normatief opstelt en de nadruk legt op de onwenselijkheid van zo'n parallelle samenleving. Het religieus perspectief op groepsvorming wordt in het integratiedebat als niet legitiem gezien. Gesteld is dat er door de groepsvorming op religieuze gronden als 'parallel' te bestempelen, en in het geval van moslims a-priori ook als onwenselijk, (minderheids-)religie onder druk komt te staan.

Die stelling is onderbouwd met de argument dat het vinden van een plaats in de samenleving en de ervaring van thuis-zijn in die samenleving veel complexer is dan de heersende opvattingen over integratie stelt. Moslims geloven dat ze een deel van hun religieuze opdracht verwezenlijken wanneer ze individueel en in groepen betrokken zijn op de ander (Hanafi, 2001). Het integratie-discours vertrekt bovendien vanuit de dominante groep en is uitsluitend probleemgericht, zoals Baart (2001) het beschrijft en is daarmee 'interventionistisch van aard'. De verhalen van migranten als kwetsbare groepen worden gezien, om in termen van Baart (2001) te spreken, als vertellingen over problemen, stagnaties, onderontwikkeling en mislukkingen. Geconcludeerd is dat wij als onderzoekers geconfronteerd worden met een leemte in onze kennis vanuit een insider-perspectief over de sociaal-maatschappelijke betekenis van de moskee en aanverwante zelforganisaties in oude stadsbuurten in Nederland; buurten waar bewoners met een migratieachtergrond met verschillende daarmee samenhangende

problemen zich staande moeten weten te houden. Wat ik in dit kader heb onderzocht is de vraag op welke manieren mensen zelf in de moskeeorganisaties hun handelen legitimeren, er betekenis aan geven, en welk handelingsrepertoire zij ter beschikking hebben. Zonder de pretentie te hebben de bevindingen van de integratieonderzoekers te weerleggen dan wel te bevestigen, wil mijn onderzoek het waardensysteem inzichtelijk maken dat ten grondslag ligt aan participatie op buurtniveau van leden van een Turks-islamitische moskeeorganisatie. Onder participanten versta ik de groep die zich bewust identificeert met en zich inzet voor een Turkse islamitische organisatie. In mijn onderzoek zijn dat de actieve vrijwilligers / kaderleden. De onderzoeksvraag die centraal staat en die als kompas dient om enig inzicht te krijgen in die manieren, wereldbeelden, betekenissen, is als volgt geformuleerd: **Wat maakt dat de kaderleden van een Turkse moskeeorganisatie zich maatschappelijk inzetten - binnen en buiten de moskee?**

De methodologie van dit onderzoek is verantwoord in hoofdstuk twee. In verband met de onderzoeksvraag is er gekozen voor etnografisch onderzoek, waarin interviews en participerende observaties de belangrijke dataverzamelingstechnieken vormen. Dataverzameling in het veld heeft vijftien maanden geduurd.

Hoofdstuk drie beschrijft de wijk en de buurt als context van de moskee. De voornaamste techniek om die context te beschrijven is de buurtwandeling (Blokland-Potters, 1998). De impressie van de wandeling door de buurt en het bezoek aan die moskeeorganisatie staat in dit hoofdstuk uitvoerig beschreven.

Het veldonderzoek wordt gepresenteerd in hoofdstuk vier. De focus ligt op ervaringen van de kaderleden van de

moskeeorganisatie Milli Görüş Amsterdam-West.¹⁵⁶ Het interviewmateriaal is in verschillende stappen geanalyseerd, op grond waarvan ‘portretten’ van kaderleden zijn geschreven. Deze portretten zijn eerst inductief en in tweede instantie met behulp van theoretische concepten geanalyseerd. Daarbij wordt ingegaan op de activiteiten die zijn ondernomen door de kaderleden, op de verbanden waarin de kaderleden participeren en op de hun motivatie en inspiratie daarbij.

Hoofdstuk vijf geeft de analyse en de resultaten weer. Het islamitisch sociaal denken als betekenisverlenend kader is van belang gebleken voor het *Verstehen* van de data. De geïnterviewde kaderleden geven betekenis aan hun vrijwillige maatschappelijk inzet in termen die op het islamitisch sociaal denken rijmen. Dat is *het referentiekader* van waaruit deze kaderleden betekenis geven aan hun vrijwilligerswerk. De waarden die in het oog springen zijn verantwoordelijkheid (*muhasebe*), goede daden (*hayır, sevap*), welgevallen van God (*Allah rızası*), barmhartigheid (*merhamet*), betrouwbaarheid (*güven / emanet*). Wat kenmerkend voor deze kaderleden blijkt te zijn, is de directe relatie tussen hun levensbeschouwing en hun verhouding tot de omgeving. Die verhouding kenmerkt zich door het geloof in een maakbare samenleving, door hun grote inzet voor verbetering van die samenleving en een positief mensbeeld. Die verhouding is geïnspireerd door hun geloof, en in dat geloof neemt hoopvolle verwachting een centrale plaats in. Deelvraag vier, ten slotte, onderzocht *de werkwijze* van deze kaderleden. In de werkwijze van de kaderleden in ons onderzoek doen zich zeven patronen voor, te weten: altruïstische inzet, presentie, betrouwbaarheid, grenzen overstijgen, methodische en intuïtieve stappen en hoopgeven. Eén van de kenmerken die als

¹⁵⁶ De keuze voor deze organisatie voor het veldwerk wordt in het volgende hoofdstuk onderbouwd.

handelingspatroon in de werkwijze van de kaderleden naar voren treedt, is een altruïstische manier van werken.

Hoofdstuk zes brengt dat op hoger niveau door de resultaten van de inductieve analyse met behulp van theoretische concepten te bespreken. Hier wordt gebruik gemaakt van de relevante concepten uit theorieën over de ontwikkeling van sociaal-kapitaal en de presentietheorie.

De maatschappelijke situatie van de doelgroep (armoede, onderwijs, uitsluiting) maar ook de culturele situatie van de doelgroep ('verdwalen' van sommigen in de doelgroep, problematische identiteitsontwikkeling van jongeren) motiveert de kaderleden voor hun vrijwilligers- werkzaamheden. Naast identificatie heeft het vrijwilligerswerk van de geïnterviewden ook emancipatoire betekenis, zowel voor hen zelf als voor hun doelgroep. Als de doelgroep, vooral jongeren volgens de kaderleden, vrijwilligerswerk zouden doen, worden zij gesocialiseerd in de religieuze cultuur van de moskeegemeenschap en leren zij communicatieve vaardigheden te ontwikkelen. De kaderleden zelf hebben de kracht van die manier van participatie, socialisatie en emancipatie in hun eigen biografie bewezen - het is dus een geproefde manier. Zonder uitzondering zijn alle geïnterviewde kaderleden ervan overtuigd dat de maatschappelijke participatie van hun doelgroep nodig is voor de verdere ontwikkeling en het verkrijgen van een betere positie in de samenleving, en dat zij die doelgroep daartoe moeten stimuleren – wat de kaderleden ook daadwerkelijk doen als rolmodel. Dit doel dat ze nastreven, motiveert ze.

De presentie-benadering is een tweede kenmerk van de werkwijze van de kaderleden. De kaderleden zijn onvoorwaardelijk aanwezig in hun verenigingen. Dit krijgt in hun manier van werken vorm door er veelvuldig te zijn, tijd en geduld te hebben bij complexe

problematieken die niet snel te veranderen zijn, door veel aandacht te schenken aan hun doelgroep, door dienstbaar te zijn aan de populatie, en door als rolmodel te functioneren. Ze stellen zich open voor vragen van de doelgroep, luisteren, zoeken naar kracht van de doelgroep.

Een derde kenmerk is dat de kaderleden de tijd nemen om 'vertrouwen' te laten groeien. Betrouwbaar zijn vinden ze een voorwaarde om het vrijwilligerswerk vanuit de moskee te mogen verrichten.

Een vierde kenmerk is dat ze grenzen overstijgen. In dit type handelen, overstijgen ze de grenzen en de belangen van hun eigen gemeenschap en krijgt de omringende samenleving een andere betekenis, de betekenis van een groter geheel waar de moskee gemeenschap onderdeel van is en waar de moskeegemeenschap een bijdrage aan heeft te leveren.

Een vijfde belangrijk kenmerk van de manier van werken van de kaderleden is dat ze problemen zien, benoemen en doelgericht aanpakken. In die doelen staan de vragen, behoeften en welzijn van de leden van hun eigen gemeenschap voorop. De kaderleden van de bestudeerde moskeeorganisatie zijn aanwezig in hun gemeenschap, zien wat die gemeenschap op buurtniveau bezighoudt, wat hun vragen en behoeften zijn. Die behoeften en vragen van de doelgroep zetten de kaderleden aan het werk zowel binnen en als buiten hun gemeenschap. Ze laten zich daarbij inspireren door islamitische sociale waarden. Religieuze inspiraties vervullen tevens een legitimerende rol van deze maatschappelijke inzet. Zij doen met de omringende samenleving mee vanuit hun eigen perspectief en het daarbinnen geldende mens- en wereldbeeld.

In het conclusie- en reflectie-hoofdstuk, hoofdstuk zeven, tot slot worden de onderzoeksvragen beantwoord en wordt gereflecteerd op de betekenis van de resultaten van het onderzoek. De moskee houdt moslims gevangen in een web van interne netwerken van een parallelle samenleving, die een belemmering vormt daar buiten netwerken aan te gaan, althans zo luidt het dominante integratiediscours de laatste jaren in Nederland. Mijn onderzoek laat zien dat aan de participatie in de moskeeorganisatie verschillende betekenissen door de geïnterviewde kaderleden worden toegekend. Bonding, het web van interne netwerken, is belangrijk, juist om relaties buiten de moskee (bridging) aan te kunnen gaan. De moskeeorganisatie is ten eerste het kanaal waarlangs de maatschappelijke inzet van deze bepaalde groep vorm krijgt. Het is een plek waar mensen inspiraties op doen, gemeenschap ervaren en burgerschapsvaardigheden opdoen. De participatie aan MGAW brengt ten tweede netwerken van vertrouwen en wederkerigheid tot stand. Zij ontwikkelen hun eigen presentiebenadering als praktische wijsheid. Ten derde biedt het islamitisch sociaal denken een kader voor de legitimatie voor hun participatie. Islamitisch sociaal denken geeft aan de verworvenheden, die de participatie mogelijk maken, een samenhang, maakt het betekenisvol, verleent er geldigheid aan en voedt hun onbaatzuchtige aanwezigheid. Ten vierde zien we de socialiserende betekenis, een dubbele socialisatie. Enerzijds is dat socialisatie in de moskeegemeenschap met het haar eigen islamitisch sociaal denken als vertrouwd referentiekader, en anderzijds is dat de socialisatie in de wijk en in de stad. Dit laatste is tevens een burgerschapsvormende functie. Ten vijfde zijn er twee bewegingen waar te nemen die de kwetsbaarheid van de participanten van de moskee tegengaan. Enerzijds de beweging van *empowerment* waardoor eigen kracht ontdekt wordt, met de islamitische traditie en de Turkse cultuur als

bronnen van inspiratie. Anderzijds is er de inzet om tekorten bij de doelgroep weg te werken. De geïnterviewde kaderleden geven vorm aan de moskee-samenleving van MGAW en bouwen daar binnen, door hun aandacht en de tijd die ze onbaatzuchtig beschikbaar stellen, een veerkrachtig bestaan op. Ten zesde fungeert de moskeeorganisatie, in de perceptie van de geïnterviewden, met haar activiteiten als een complementaire voorziening voor welzijn, zorg, educatie en vrijetijdsbesteding in Amsterdam-West.

De kaderleden die *bridgingsactiviteiten* ondernemen, zijn zonder uitzondering allemaal kaderleden die tevens een krachtige *bonding* binnen de eigen gemeenschap hebben ontwikkeld. Mijn onderzoek laat zien dat in tegenstelling tot het gangbare integratiediscours verbinden en bruggen bouwen samen gaan. Verbonden bouwen bruggen, en bruggen bouwen verbindt. Zoals eerder gesteld, doen zij mee vanuit hun eigen perspectief en het daarbinnen geldende mens- en wereldbeeld. In het engagement is de moskee een onmisbare partner voor de wijksamenleving, vooral in haar diaconale rol, en blijft dat mede door de onvermoeibare inzet van de kaderleden. Deze kaderleden putten kracht uit de manier waarop traditie en de bijbehorende taal hen ter beschikking is gesteld en geven dat al doende door; het is hen voorgedaan en zij doen het na in de hun kenmerkende praktijken. Zij vormen ‘het water’ dat een veerkrachtig bestaan mogelijk maakt voor de leden van MGAW in ‘de kom’, de context van de Kolenkitbuurt, in het stadsdeel Amsterdam-West van de kosmopolitische stad Amsterdam.